ASSOTSIATIV TILSHUNOSLIKNING SHAKLLANISH BOSQICHLARI: NAZARIY VA PSIXOLINGVISTIK TAHLIL

Tursunova Shahnoza Omon qizi
Termiz Davlat universiteti tayanch doktoranti

Qabul qilindi: 15.12.2025
Ko'rib chiqildi: 16.12.2025
Tasdiqlandi: 17.12.2025

Kalit so'zlar:
assotsiativ tilshunoslik, psixolingvistika, leksik birliklar, so'z assotsiatsiyalari, til va ong, semantik tarmoq, eksperimental metodlar, til o'rganish.

Ключевые слова:
ассоциативная лингвистика, психолингвистика, лексические единицы, ассоциации слов, язык и сознание, семантическая сеть, экспериментальные методы, изучение языка.

Key words:
associative linguistics, psycholinguistics, lexical units, word associations, language and cognition, semantic network, experimental methods, language learning.

Annotatsiya. Ushbu maqola assotsiativ tilshunoslikning shakllanish bosqichlarini nazariy va psixolingvistik jihatdan tahlil qiladi. Tadqiqotlar so'z va leksik birliklar orasidagi assotsiativ bog'liqliklar inson ongidagi fikrlash, xotira va ma'no anglash jarayonlariga qanday ta'sir qilishini ko'rsatadi. Shuningdek, maqolada zamonaviy eksperimental metodlar va psixolingvistik tadqiqotlar asosida assotsiativ yondashuvning ilmiy va amaliy ahamiyati muhokama qilinadi.

Аннотация. В данной статье анализируются этапы формирования ассоциативной лингвистики с теоретической и психолингвистической точки зрения. Исследования показывают, как ассоциативные связи между словами и лексическими единицами влияют на процессы мышления, памяти и понимания смысла в человеческом сознании. Кроме того, статья рассматривает научное и практическое значение ассоциативного подхода на основе современных экспериментальных методов и психолингвистических исследований.

Abstract. This article analyzes the stages of development of associative linguistics from a theoretical and psycholinguistic perspective. The study demonstrates how associative links between words and lexical units affect human thinking, memory, and meaning comprehension. Furthermore, the article discusses the scientific and practical significance of the associative approach based on modern experimental methods and psycholinguistic research.

Kirish. Til insoniyat madaniyati va ongining eng murakkab va markaziy fenomenlaridan biri sifatida, o‘zining rivojlanish jarayonida nafaqat kommunikativ, balki kognitiv va psixologik o‘lchovlarga ham ega. Tilshunoslik sohasidagi tadqiqotlar, ayniqsa psixolingvistika va assotsiativ tilshunoslik, inson ongining til bilan o‘zaro aloqasini, so‘z va ma’no birikmalarining shakllanish mexanizmlarini chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Assotsiativ tilshunoslik, shuningdek, leksik birliklar, semantik tarmoqlar va psixolingvistik reflekslar orqali tilning ichki tuzilishini va uning mantiqiy hamda psixologik asoslarini yoritadi.

Ilk davrlarda assotsiativ tilshunoslikning shakllanishi psixologiya va tilshunoslikning chegara sohalari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, til birliklari orasidagi assotsiativ munosabatlarni o‘rganish orqali inson fikrlash jarayonlari, xotira strukturalari va ma’no qabul qilish mexanizmlari haqida yangi bilimlar yaratishga xizmat qilgan. Ayniqsa, XX asrning birinchi yarmida Germaniya, Fransiya va Rossiyada olib borilgan eksperimental tadqiqotlar til birliklarining psixologik asoslarini aniqlashga qaratilgan bo‘lib, til va ong o‘rtasidagi murakkab interaktiv jarayonlarni ochib bergan.

Hozirgi kunda assotsiativ tilshunoslik nafaqat tilning tarkibiy va semantik jihatlarini tahlil qilish, balki til o‘rganish jarayonlarini optimallashtirish, nutq rivojlanishini diagnostika qilish va lingvopedagogik metodologiyalarni takomillashtirish imkonini beradi. Shuningdek, zamonaviy psixolingvistika metodlari, masalan, eksperimental semantika, so‘z assotsiatsiyalari testlari va kognitiv xaritalar yordamida, til birliklari o‘rtasidagi murakkab bog‘liqliklar aniqlanib, tilning inson ongidagi xarakteri va ijtimoiy-funksional ahamiyati yanada ravshan ko‘rinishga ega bo‘lmoqda.

Shu nuqtai nazardan, assotsiativ tilshunoslikning shakllanish bosqichlarini nazariy va psixolingvistik jihatdan tahlil qilish, nafaqat tilshunoslikning ilmiy asoslarini boyitadi, balki tilni kognitiv va ijtimoiy kontekstda chuqurroq anglash imkonini beradi. Ushbu maqolada, avvalo, assotsiativ tilshunoslikning tarixiy rivojlanishi, uning nazariy asoslari va eksperimental tadqiqotlar orqali aniqlangan psixolingvistik mexanizmlari tahlil qilinadi, keyinchalik esa bu yo‘nalishning zamonaviy ilmiy tadqiqotlar doirasidagi ahamiyati muhokama qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Assotsiativ tilshunoslik inson tilini psixologik jarayonlar nuqtai nazaridan o‘rganishga qaratilgan ilmiy yo‘nalish sifatida XX asr boshlaridan shakllanib bordi. Ilk tadqiqotlar Germaniya va Rossiya psixologik maktablarida olib borilgan bo‘lib, ular til birliklari orasidagi assotsiativ munosabatlarni eksperimental metodlar orqali aniqlashga urinishdi. Olimlar so‘z assotsiatsiyalari testlarini qo‘llash orqali leksik birliklarning xotira, fikrlash va ong bilan bog‘liqligini tahlil qilishgan. Ularning tadqiqotlari til va psixika o‘rtasidagi interaktiv jarayonlarni yoritishda nazariy poydevor vazifasini o‘tagan.

Zamonaviy psixolingvistika assotsiativ tilshunoslikni yanada kengaytirgan. Hozirgi tadqiqotlarda so‘z assotsiatsiyalari eksperimental va kompyuter modellari yordamida tahlil qilinadi. Masalan, leksik birliklar orasidagi murakkab assotsiativ tarmoqlarni kompyuter simulyatsiyasi yordamida vizualizatsiya qilish va psixolingvistik xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan. Shu bilan birga, zamonaviy eksperimental metodlar, masalan, reaktsiya tezligini o‘lchash, neyroimaging texnologiyalari va semantik xaritalar, til birliklarining inson ongida qanday joylashganini va ularning faollashish mexanizmlarini aniqlash imkonini beradi. Bu metodologiyalar psixolingvistik tadqiqotlarning ilmiy asosini mustahkamlash bilan birga, til o‘rganish va nutq rivojlanishini optimallashtirishda amaliy ahamiyatga ega.

O‘zbekiston tilshunosligida ham assotsiativ yondashuv bilan bog‘liq izlanishlar mavjud. Jumladan, so‘z assotsiatsiyalari orqali ona tilining semantik va leksik xususiyatlarini tahlil qilishga qaratilgan. Ularning tadqiqotlari, shuningdek, milliy tilning psixolingvistik strukturasi, so‘z birliklari orasidagi bog‘liqlik va nutq jarayonidagi roli haqida ma’lumot beradi. Bu tadqiqotlar o‘zbek tilining leksik va semantik tizimini yoritish bilan birga, tilshunoslik va psixolingvistika integratsiyasini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, assotsiativ tilshunoslikning rivojlanish bosqichlari nazariy va psixolingvistik jihatdan uzviy bog‘liq. Ilk davrlarda bu yo‘nalish ko‘proq tajriba va eksperimentlarga tayanib, til birliklari orasidagi assotsiativ bog‘liqliklarni aniqlashga qaratilgan bo‘lsa, zamonaviy tadqiqotlar psixolingvistik asoslarni chuqurroq o‘rganish, kompyuter modellarini qo‘llash va neyrobiologik metodlarni jalb etish orqali ilmiy tahlilning yangi bosqichiga ko‘tarildi. Shu bilan birga, assotsiativ tilshunoslikning nazariy va eksperimental tadqiqotlari, tilning psixologik va semantik xususiyatlarini yanada aniqroq ochib beradi, tilshunoslik, psixologiya va pedagogik amaliyot o‘rtasidagi integratsiyani mustahkamlaydi. Shu nuqtai nazardan, adabiyotlar tahlili assotsiativ tilshunoslikning nazariy asoslari, eksperimental metodlari va psixolingvistik yondashuvlarini mukammal tarzda yoritib, mavzuning ilmiy ahamiyatini tasdiqlaydi. Bu tadqiqotlar asosida, assotsiativ tilshunoslikning zamonaviy paradigmasi va uning tilshunoslikdagi integratsiyalashgan roli yanada ravshan ko‘rinadi.

Tadqiqot muhokamasi. Assotsiativ tilshunoslikning nazariy va psixolingvistik asoslarini tahlil qilganda, uning til va ong o‘rtasidagi murakkab interaktiv jarayonlarni yoritishdagi ahamiyati yaqqol namoyon bo‘ladi. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, so‘z va leksik birliklar orasidagi assotsiativ bog‘liqliklar inson fikrlash mexanizmlarini aks ettiradi va tilning ichki strukturasi bilan chambarchas bog‘liqdir. Shu nuqtai nazardan, assotsiativ tilshunoslik nafaqat leksik tarmoqlarni

aniqlash, balki inson xotirasi, diqqat va nutq rivojlanishi jarayonlarini o‘rganishda ham markaziy ahamiyatga ega.

Eksperimental tadqiqotlar, jumladan so‘z assotsiatsiyalari testlari va psixolingvistik kuzatuvlar, til birliklarining ongdagi joylashishini va ularning faollashish jarayonlarini aniqlashda muhim vosita hisoblanadi. Masalan, Vinogradov va Shternning klassik ishlari shuni ko‘rsatdiki, leksik birliklar orasidagi bog‘liqliklar inson nutqini shakllantirishda va ma’no anglash jarayonida muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, zamonaviy eksperimental metodlar, jumladan reaktsiya tezligini o‘lchash va neyrobiologik tadqiqotlar, so‘zlar o‘rtasidagi assotsiativ aloqaning murakkab xaritasini yaratishga imkon beradi. Bu metodlar tilshunoslik va psixologiya o‘rtasidagi integratsiyani mustahkamlab, tilning kognitiv asoslarini aniqroq tushunishga yordam beradi. Munozara davomida, assotsiativ tilshunoslikning rivojlanish bosqichlarida ilmiy hamjamiyatda ayrim bahs-munozaralar mavjudligi aniqlanadi. Masalan, ba’zi olimlar assotsiativ bog‘liqliklarni faqat psixologik jarayonlar bilan izohlash tarafdori bo‘lsa, boshqalar bu fenomenni lingvistik kontekstda ham tahlil qilish zarurligini ta’kidlaydilar. Shu bilan birga, zamonaviy tadqiqotlar bu ikki yondashuvni birlashtirib, leksik birliklarning psixolingvistik va semantik xususiyatlarini integratsiyalashgan tarzda o‘rganish imkonini beradi. Bu yondashuv, tilning nafaqat kommunikativ, balki kognitiv va ijtimoiy rolini yanada chuqurroq ochib beradi. Shuningdek, assotsiativ tilshunoslikning amaliy ahamiyati ham muhokama qilinadi. Masalan, so‘z assotsiatsiyalari testlari yordamida til o‘rganish jarayonlarini optimallashtirish, nutq rivojlanishini diagnostika qilish va lingvopedagogik metodlarni takomillashtirish mumkin. Bu jihatlar, ilmiy tadqiqotlar natijalari asosida, tilshunoslik, psixologiya va pedagogik amaliyot o‘rtasidagi samarali integratsiyani ta’minlaydi.

Assotsiativ tilshunoslik nazariy va psixolingvistik jihatdan til va ong o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni yoritishda noyob vosita hisoblanadi. Munozara davomida aniqlanishicha, uning rivojlanish bosqichlari va zamonaviy metodologiyasi tilshunoslikning ilmiy asoslarini boyitadi, shuningdek, tilni o‘rganish va nutq rivojlanishini optimallashtirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, olimlar orasidagi ba’zi bahs-munozaralar, assotsiativ tilshunoslikning nazariy va amaliy salohiyatini yanada chuqurroq tahlil qilish zaruratini ko‘rsatadi.

Xulosa. Ushbu ilmiy-tahliliy maqolada assotsiativ tilshunoslikning shakllanish bosqichlari nazariy va psixolingvistik jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, assotsiativ tilshunoslik til birliklari orasidagi murakkab bog‘liqliklarni aniqlash, inson ongidagi xotira, fikrlash va ma’no anglash jarayonlarini o‘rganishda muhim ilmiy vosita hisoblanadi. Ilk davrlardagi klassik tadqiqotlar psixologiya va tilshunoslikning chegara sohalarida olib borilgan bo‘lsa, zamonaviy eksperimental va kompyuter modellari bu yo‘nalishning psixolingvistik asoslarini yanada chuqurroq ochib

beradi. Munozara va adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, assotsiativ yondashuv tilning nafaqat leksik va semantik tuzilishini, balki uning kognitiv va ijtimoiy funksiyalarini tushunishda ham ahamiyatlidir. Shu bilan birga, bu yo‘nalishning zamonaviy metodologiyasi til o‘rganish, nutq rivojlanishini diagnostika qilish va lingvopedagogik amaliyotni takomillashtirishda keng qo‘llanilishi mumkin. Natijada, assotsiativ tilshunoslik tilshunoslik va psixolingvistika integratsiyasining mustahkam poydevorini yaratadi hamda inson ongining til bilan o‘zaro munosabatini yanada chuqurroq anglashga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Luria, A. R. (1973). The Working Brain: An Introduction to Neuropsychology. New York: Basic Books.
2. Tsimbl, I. M. (2005). Cognitive Networks and Word Associations: Experimental Studies. London: Routledge.
3. Hofstadter, D. R. (2001). Gödel, Escher, Bach: An Eternal Golden Braid. New York: Basic Books.
4. Xudoyberdiyev, O. (2010). O‘zbek tilining leksik assotsiatsiyalari. Toshkent: Fan.
5. Tadjiev, R. (2015). Psixolingvistik tadqiqotlar va til o‘rganish metodikasi. Toshkent: Akademnashr.